

С.В. Толокольніков,
аспірант
(Академія адвокатури України)
(Науковий керівник доцент О.П. Кучинська)

Кримінально-процесуальна правосуб'єктність юридичних осіб

Ключові слова: юридична особа, кримінально-процесуальна правосуб'єктність, кримінально-процесуальна правоздатність, кримінально-процесуальна дієздатність.

Кримінально-процесуальний кодекс України одним з своїх завдань має захист прав та законних інтересів юридичних осіб, які беруть в ньому участь [9]. Вступаючи в кримінально-процесуальні правовідносини, юридична особа, як і суб'єкт будь якої іншої галузі права, має кримінально-процесуальну правосуб'єктність та свій процесуальний статус. Правосуб'єктність — одна з обов'язкових передумов правовідносин [12, 384], яка відноситься до умов набуття правового статусу [12, 411].

В теорії кримінального процесу кримінально-процесуальній правосуб'єктності юридичної особи приділена незначна увага. В основному дослідження цього питання проводиться в рамках дослідження інституту цивільного позову в кримінальній справі [14, 62]. Але ж кримінально-процесуальна правосуб'єктність є передумовою не тільки для пред'явлення цивільного позову в кримінальній справі, але й повідомлення про злочин, внесення застави, та ін. Тобто є передумовою для участі взагалі юридичної особи в кримінальному процесі. Отже, питання кримінально-процесуальної правосуб'єктності потребує більш комплексного дослідження.

Завданням цієї статті є дослідження кримінально-процесуальної правосуб'єктності юридичної особи з метою вирішення проблем, які виникають на практиці при вирішенні питання про можливість

бути певній юридичній особі суб'єктом кримінального процесу.

На сьогоднішній день поняття юридичної особи активно використовується усіма галузями права, але традиційно воно було сформовано в рамках цивільно-правової доктрини, в контексті регулювання майнового обороту та по цей час не піддавалось теоретичній переробці [1, 338].

Розроблені в рамках цивільного права конструкції правоздатності та дієздатності, що є складовими частинами правосуб'єктності, претендують на використання як загально правові конструкції, хоч спочатку були орієнтовані на регулювання, в основному, приватних майнових відносин [4, 67].

Враховуючи загально-правові погляди на правосуб'єктність, як на здатність особи набувати права й обов'язки [3, 171], на її складові правоздатність та дієздатність, можна дати визначення цим категоріям і в кримінальному процесі України.

Під кримінально-процесуальною правоздатністю треба розуміти здатність мати кримінально-процесуальні права й обов'язки. Під кримінально-процесуальною дієздатністю — здатність особисто здійснювати кримінально-процесуальні права та виконувати свої обов'язки.

Правосуб'єктність у кожній галузі права має свою специфіку [4, 66]. Але можливість юридичної особи бути суб'єктом

інших відносин похідна від її цивільної правосуб'єктності [7, 10].

Виникає кримінально-процесуальна правоздатність та дієздатність одночасно з цивільною, а саме з моменту створення юридичної особи, точніше — з моменту державної реєстрації.

Є й інші точки зору. Так, деякі вчені вважають, що кримінально-процесуальна правоздатність виникає з моменту вступу особи в кримінальний процес [10, 67]. З такою точкою зору погодитися не можна. Достатньо за аналогією згадати, коли виникає можливість бути позивачем та відповідачем (цивільно-процесуальна правосуб'єктність) за цивільним законодавством, а саме: з моменту державної реєстрації (ст. 80 ЦК України) [13, 29]. З моменту створення та державної реєстрації юридична особа також має право заявляти про злочин, вступати в кримінальний процес як залогодавець та ін.

Документами, що підтверджують кримінально-процесуальну правосуб'єктність, є ті ж самі, що і в цивільному законодавстві.

Кримінально-процесуальна дієздатність, як і цивільна, може бути обмежена.

Так, відповідно до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у справі про банкрутство господарський суд має право відсторонити керівника боржника від посади та покласти виконання його обов'язків на розпорядника майна. Після призначення розпорядника майна і до припинення процедури розпорядження майном органи правління боржника не мають права без згоди розпорядника майна приймати певні рішення. Також виключно за погодженням з розпорядником майна керівник або орган управління боржника укладає певні угоди, розпоряджається майном [5]. Таким чином, наприклад, у випадку внесення застави, балансова вартість якої складає понад один відсоток балансової вартості активів боржника, така застава може бути внесена керівником або органом управління виключно за погодженням з розпорядником майна (ст. 13 Закону) [5].

Припиняється ж кримінально-процесуальна правоздатність та дієздатність не одночасно. Кримінально-процесуальна дієздатність, як і цивільна, припиняється не одночасно з правоздатністю, а раніше (у випадку, коли юридичною особою є суб'єкт підприємницької діяльності), а саме: з дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури відповідно до Закону (окрім об'єднань громадян, які ліквідуються шляхом прийняття рішення про саморозпуск).

Кримінально-процесуальна правоздатність припиняється з моменту внесення в Єдиний державний реєстр запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи.

Якщо ми говоримо, що можливість бути учасником будь яких відносин, у тому числі й кримінально-процесуальних, залежить від цивільної правосуб'єктності, то необхідно згадати про спеціальну, загальну та виключну правоздатність юридичної особи.

В теорії цивільного права за обсягом правоздатність юридичної особи поділяють на загальну (універсальну), спеціальну і виключну [8, 67].

Виникає питання: чи є рівними всі юридичні особи і у кримінальному процесі, чи можливість бути певним учасником процесу залежить від обсягу цивільної правоздатності юридичної особи?

Так, поручителем в кримінальному процесі може бути виключно громадська організація або трудовий колектив (ст. 154 КПК України) [9]. Громадська організація — це неприбуткова організація, добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод (ст. 1 Закону України «Про об'єднання громадян») [6]. Таким чином, підприємницькі товариства поручителем бути не можуть.

Можна припустити, що обмежуючи правоздатність юридичних осіб — підприємницьких товариств, законодавець вважає, що тільки юридичні особи, які створені у формі непідприємницьких товариств —

громадських організацій здатні ручатися за належну поведінку та своєчасну явку обвинуваченого до органу дізнання, слідчого, в суд. А юридичні особи, мета яких здійснення господарської діяльності, на думку законодавця, не здатні забезпечити завдання поруки. Вважаю, що законодавець безпідставно обмежує кримінально-процесуальну правоздатність юридичних осіб, мета яких здійснення господарської діяльності. Така «впевненість» законодавця нічим не пояснюється, оскільки до осіб, які створюють громадську організацію, не пред'являється жодних вимог, крім того, участь в громадській організації ґрунтується на членстві, тому не зрозуміло, хто повинен доставляти особу до органів розслідування і яка буде відповідальність за недоставлення. Наприклад, відповідно до ст. 163 КПК України, такий вид поручительства, як нагляд командування військової частини за підозрюваним або обвинуваченим, який є військовослужбовцем, полягає у вжитті заходів, передбачених статутами Збройних Сил України, для того, щоб забезпечити належну поведінку та явку підозрюваного або обвинуваченого за викликом особи, що провадить дізнання, слідчого, прокурора, суду [9]. Тобто порука як система заходів регламентується статутом Збройних Сил України. Жодним же актом, який був би обов'язковим для громадських організацій та передбачав заходи, направлені на забезпечення явки підозрюваного або обвинуваченого за викликом особи, що провадить дізнання, слідчого, прокурора, суду, не існує. Також кримінально-процесуальним законом не пред'являється жодних вимог взагалі до громадської організації, яка може бути поручителем, та до членства в ній.

Те ж саме зауваження можна зробити і щодо ч. 3 ст. 215 КПК України, яка зазначає: «В разі закриття справи через смерть обвинуваченого близькі родичі і громадські організації вправі з метою реабілітації померлого просити про доведення досудового слідства до кінця» [9]. Чому таким правом володіють виключно громадські організації, а не, наприклад, підприємство, де померлий працював все життя, теж не зрозуміло.

Також потребує з'ясування питання, чи можуть бути залогодавцем юридичні особи публічного права?

Вважаю, що залогодавцем такі юридичні особи бути не можуть, з огляду на наступне. Ст. 67 Господарського кодексу України серед усіх існуючих підприємств виділяє державні підприємства, що діють на основі державної власності, та комунальні підприємства, що діють на основі комунальної власності територіальних громад [2].

Відповідно до ч. 2 ст. 135 Господарського кодексу України, власник має право особисто або через уповноважені ним органи з метою здійснення підприємницької діяльності засновувати господарські організації, закріплюючи за ними належне йому майно на праві власності, праві господарського відання, а для здійснення некомерційної господарської діяльності — на праві оперативного управління, визначати мету та предмет діяльності таких організацій, склад і компетенцію їх органів управління, порядок прийняття ними рішень, склад і порядок використання майна, визначати інші умови господарювання у затверджених власником (уповноваженим ним органом) установчих документах господарської організації, а також здійснювати безпосередньо або через уповноважені ним органи у межах, встановлених законом, інші управлінські повноваження щодо заснованої організації та припиняти її діяльність відповідно до цього Кодексу та інших законів [2].

Державні та комунальні підприємства утворюють за рахунок прибутку (доходу) спеціальні (цільові) фонди, призначені для покриття витрат, пов'язаних з їх діяльністю. Порядок використання цих фондів визначається відповідно до затвердженого фінансового плану (ст. 75–78 Господарського кодексу України) [2].

Отже, такі юридичні особи мають спеціальну цивільну правоздатність. Внесення залого в кримінальному судочинстві звичайно не є їх діяльністю, з метою якої вони створювались, та не буде передбачатися фінансовим планом; прийняття такого рішення буде звичайно виходити за межі

правоздатності даної юридичної особи.

Таким чином, юридичні особи публічного права не можуть бути залогодавцями в кримінальному процесі України.

Слід зазначити, що кримінально-процесуальною правосуб'єктністю володіють не тільки юридичні особи, для яких наявність цивільної правосуб'єктності не є обов'язковою. Такими суб'єктами є громадські організації, які легалізуються шляхом повідомлення без створення юридичної особи, органи самоорганізації населення та трудові колективи. Так, громадські організації та трудові колективи можуть бути поручителями в кримінальному процесі, тобто мати кримінально-процесуальні права та обов'язки поручителя.

Громадські організації також можуть бути заявниками про вчинені злочини, а трудові колективи можуть вступати ще й в кримінально-процесуальні відносини у зв'язку з звільненням обвинуваченого від кримінальної відповідальності з передачею його на поруки колективу підприємства, установи чи організації.

Питання, що є громадська організація, яка не має статусу юридичної особи, законодавством України чітко визначено. Але, що розуміється під терміном колектив підприємства, установи, організації є проблемним питанням, яке потребує

окремого дослідження в рамках загальної теорії права.

Наділяючи кримінально-процесуальною правосуб'єктністю організації які не є юридичними особами, законодавець не ставить своїм завданням захист їх прав та законних інтересів, що є звичайною прагатиною в кримінально-процесуальному законодавстві.

Необхідно, звичайно, внести зміни в ст. 2 КПК України та викласти її в наступній редакції: «Завданнями кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб та інших організацій, які беруть в ньому участь, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності, і жоден невинний не був покараний».

Таким чином, слід визнати, що наукова думка з питання участі юридичних осіб в кримінальному процесі України розвивається дуже повільно. Дослідження такої категорії як кримінально-процесуальна правосуб'єктність виявило певні перешкоди, які містить кримінально-процесуальне законодавство, на шляху реалізації прав та законних інтересів юридичних осіб.

Список літератури:

1. *Архипов С.И.* Субъект права: Теоретическое исследование // С.И. Архипов. — СПб.:Р. Асланова. — 2004. — 469 с.
2. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Гражданское право Украины : учебник / Е.О. Харитонов, Н.А. Саниахметова. — Х.:Одиссей, 2004. — 960 с.
4. *Грудницька С.* Господарська правосуб'єктність: проблеми визначення сутності та поняття / С. Грудницька // Підприємництво, господарство і право. — 2008. — № 9.
5. Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : // <http://zakon.rada.gov.ua>
6. Закон України «Про об'єднання громадян» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : // <http://zakon.rada.gov.ua>
7. *Козлова Н.В.* Правосубъектность юридического лица// Н.В. Козлова. — М.: Статут, 2005. — 476 с.
8. *Кравчук В.М.* Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В.М. Кравчук. — К.: Істина, 2005. — 720 с.

9. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
10. Нескороджена Лариса Леонідівна. Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача у кримінальному судочинстві України : дисертація на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук / Л.Л. Нескороджена. — К.: 2002. — 225 с.
11. Постанова Пленуму Верховного Суду України, від 26.03.1999, № 6 «Про практику застосування судами застави як запобіжного заходу» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
12. Скакун О.Ф. Теория государства и права: учебник / О.Ф. Скакун. — Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел., 2000. — 704 с.
13. Цивільний кодекс України. — Х.: ТОВ «Одіссей», 2006. — 424 с.
14. Циганюк Юлія Володимирівна. Цивільний позов у кримінальному процесі України та країни континентальної правової системи: порівняльно-правове дослідження : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук / Ю.В. Циганюк. — Київ, 2008 р. — 205 с.

РЕЗЮМЕ

В статье на основе анализа общеправовых взглядов на способность юридического лица приобретать права и обязанности изучается такая способность в уголовно-процессуальном праве.

SUMMARY

Analyzing the general points of view on ability of qualifying for rights and duties the legal ability in criminal law is considered in the article.

*Рекомендовано кафедрою
кримінального процесу та криміналістики*

Подано 05.10.09